

УДК 623.444:930
Марія Дмитрієнко
Денис Тоїчкін

**ХОЛОДНА ЗБРОЯ ЯК НЕОДМІННА
СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ. Рец. на кн. Холодное**

**оружие (серия: «Самые красивые
и знаменитые») / Авт. коллектив:**

**М.Альбедиль, Е.Тихомирова,
И.Кашкадамова, А.Марков, А.Горбылев,
В.Новоселов, И.Аржанцева, В.Петрухин,
И.Муравей, О.Фаис, В.Бокова. – М.:**

Аванта, 2004. – 184 с., ил.

Рецензія на книгу, присвячену виникненню та подальшому розвитку основних різновидів холодної зброї, у контексті історії становлення військової справи народів світу.

Світова культура накопичила воістину невичерпне досьє на різновиди холодної зброї. Це не випадково, адже історія розвитку людської цивілізації – це нескінчена історія військового протистояння. Яких тільки війн не знала всесвітня історія: локальні, окремі збройні конфлікти, континентальні, міжплеменні, міжособні, між окремими кланами, країнами, монархами, громадянські, визвольні, справедливі й загарбницькі, релігійні, зрештою – всесвітні. І хоча 3-4 млн. років тому, коли, вважають історики, помічено перші паростки майбутнього розлогого еволюційного людського дерева, на вершині якого знаходиться Homo Sapiens, у наших предків почався процес вироблення інстинкту щодо збереження нащадків для продовження

роду і з'явилася заборона, яка пізніше оформилася у християнський постулат-заборону – «Не убий!», на всіх континентах продовжували воювати.

Філософ М.Бердяєв відмічав, що людство мабуть не може без конфліктів, бо «воістину народи мають періодично втрачати розум, щоб воювати». Історія, як гірко констатував Гегель, має єдиний практичний урок – вона нікого і нічому не навчила. І людина, крокуючи шляхом еволюції, продовжувала удосконалювати арсенал своєї зброї, щоб вбивати собі подібних під різними приводами.

«Каїновою печаткою» карали тих, хто вбивав близьких, підіймав озброєну руку на одноплемінників. Це не зупиняло братовбивства і «гарячі голови» удосконалювали зброю – колючу, рублячу, ріжучу, зрештою – вогнепальну.

Серія книг «Самые красивые и знаменитые» – це захоплююча розповідь про все незвичне і прекрасне, легендарне і прославлене у віках, здебільшого – створеного людською рукою. Розлогий довідник, написаний елегантно, художньою мовою «Холодное оружие» є надзвичайно інформативним. Він має чудовий дизайн, вміщує вичерпну інформацію, яку ілюструють понад 500 кольорових рисунків. Можна навіть твердити, що інформація окремих розділів книги досі не знайшла висвітлення в енциклопедичних виданнях.

Зміст книги складають вступ «Наділене чарами» і 3 розділи «Арсенал давнього воїнства», «Магія клинка» і «Вершина досконалості». Кожен з них містить по кільканадцять параграфів, які послідовно, у відповідності до хронології появи різних видів холодної зброї, вводять дослідників та всіх, хто цікавиться воєнною історією і зброєю, у дивовижний світ поступу військового мистецтва. А воно напряду залежало від удосконалюваної у кожний історичний період зброї, яка ставала все більш функціональною, спеціалізованою, а відтак – приносила перемогу тим, хто нею перший майстерно оволодів.

Одинадцять авторів цієї чудової книжки відмінно попрацювали над планом подачі в ній текстового та ілюстративного ма-

теріалу. Відтак ми отримали цілісну історичну оповідь про холодну зброю і маємо уяву щодо її вигляду та функціональних можливостей.

Цікавою родзинкою видання стало те, що автори визнали за потрібне дати додаткові конкретні роз'яснення щодо окремих видів зброї або її унікальних екземплярів, що знаходяться у музейних експозиціях та сховищах Росії та світу, або представлені у подібних виданнях рисунками. Такі роз'яснення отримали назви «Праща», «Священна зброя» (культові, сакральні види зброї, що виготовлялися у супроводі визначених ритуалів), «Бердиш», «Ярі» (відображає всі функціональні можливості японських списів), «Бумеранг», «Стріла Амура» (атрибут божеств кохання – грецького Ероса та римського Амура), «Дротик», «Чарівний лук Арджуни» (герой – лучник індійського епосу, який влучно стріляв і віртуозно володів зброєю), «Сюрікен, чакра, сарбакан» (ручна металеві зброя у вигляді зірок, квадратів, диску тощо).

Тож перший розділ – це детально змальована картина того, як почав свою ходу арсенал стародавнього світу, тобто подолав шлях від знаряддя до зброї. Читач побачить давні древка – палиці, що згодом «обросли» шипами, різновиди бойових цепів, десятки чудово виготовлених булав, церемоніальні символи вищої влади – скіпетри (навіть булаву царя Олексія Михайловича, а от українські її зразки відсутні), шестопери та перначі із Західної Європи з примхливим декором (властивих також українським полковникам та сотникам як ознаку їх чину та командирського представництва воєначальника).

Секіри і топірці всіх гатунків і форм з різних країн, унікальні т.зв. «штанدارти» у вигляді списа, різноманітні шоломи та обладунки (починаючи з часу їх винаходу шумерами) – про все те можна прочитати у параграфах, що особливої увагу приділяють спискам, пікам, алебардам. Докладно пояснено, чому саме для виготовлення древок цієї зброї обирали ясень, клен і бук.

Особливе захоплення викликають представлені зразки парадної зброї означених видів.

Примхливий декор, різні вишукані прикраси немовби хочуть приховати суть грізного знаряддя для вбивств. Не випадково у книзі «История костюма» (М., 1888) поряд з парадним одягом, символами влади, завжди присутня унікальна зброя, що мала підкреслити силу володарів, на озброєнні армій яких начебто присутні виключно такі примхливі її зразки.

Чого тільки не вигадало людство, щоб озброїти свої армії «до зубів»! Навіть важко перелічити всі різновиди алебард з їх чудернацькими верхів'ями, модифіковані бердиші (широкі сокири з робочою частиною витягнутої форми, закругленою по лезу. Як приклад є запис у Львівському літописі під 1468 р. про придворного «бердашника», що знаний як чудовий майстер цього виду зброї).

У підрозділі «Рицарські турніри» автори описали не тільки самі ристалища, а й турнірні обладунки рицарів Європи, де, не жалкуючи барв, висвітлили жорстокий норів двобоїв. Еволюція форми і змісту турнірів дещо пом'якшила їх обов'язкове завершення. І фіналом вже не ставала смерть, проти чого завжди виступала церква.

Підрозділ «Ворогів разюча стріла» присвячено найвідомішому з металних видів зброї – луку. З'явившись 40-30 тис. років тому, він владно завоював всі континенти світу, за винятком Австралії та Антарктиди. Він став обов'язковим спорядженням вершників і піших воїнів, колісничих і моряків, які використовували його при нападі і обороні, при захисті, осаді та штурмі фортець, у засідках і погонах. Універсальна, достатньо ефективна зброя мала надзвичайну потужність, адже стріли пробивали навіть кістки, щит та кольчугу. Ще одна неоціненна якість уславила луки – висока скорострільність: лучники випускали стріли з частотою 8-12 за хвилину. Далекобійність дозволяла лукам довгий час залишатися основним видом бойової та мисливської зброї, що за прицільної стрільби разила за 150 м, а оптимально – за 60 м. Ще одна особливість лука – його безшумність. Автори розповідають про матеріали, з яких виготовляли луки і стріли різні народи, про техніку оздоблення, якості зброї, яка за класифікацією на-

раховувала до 100 типів. Особливо різнилися наконечники стріл за формою і варіантами матеріалів – кремнієві, кістяні, бронзові, залізні. Відомо, що гуни оздоблювали стріли невеличкими роговими кульками з отворами з боків. Повітря при польоті стріли потрапляли до отворів і стріла свистіла. Кріпили до стріл і клоччя, що горіло, або отруєні наконечники. Лук носили в налуччі, а стріли у сагайдаках, що вміщували від 30 до 100 штук. «Боезапас» забезпечував максимальну скорострільність та ефективність луку. Прагнення удосконалити лук призвело до появи іншого виду металеві зброї – арбалета. Не такий скорострільний, він мав перед луком ряд переваг: був потужнішим і одночасно простішим у користуванні. Практично кожен міг швидко освоїти цю зброю. Вміщені ілюстрації дають наочну уяву про різновиди арбалетів. Зрештою на X Вселенському соборі католицької церкви у 1139 р. папа Інокентій III прийняв спеціальну буллу, в якій прокляв арбалет як варварську, антигуманну, противну Богові зброю і заборонив ним користуватися.

Володарі Англії й Франції швидко порушили заборону, а з XIII до початку XVI ст. арбалети вже значаться на озброєнні практично всіх європейських країн. Тільки вогнепальна зброя, її лідерство та переваги призупинили використання арбалета у військових цілях.

Підрозділ «Індіанці та конкістадор» оповідає про бойовий лад та озброєння воїнів Нового Світу, зокрема імперії ацтеків. Про досягнення у виготовленні чудових – дуже гострих дволезових ножів з обсидану (вулканічного скла), з примхливої форми різними руків'ями. Їх використовували у війні проти завойовників-конкістадорів Е.Кортеса.

Але самою грізною зброєю ацтеків були т.зв. «мечі». Вони мало нагадували своїх «родичів» з Європи та Азії, бо являли собою палицю завдовжки до 1 метра й більше. У бокові жолоби палиці вставлялися обсиданові довгасті шипи, закріплені міцним клеєм. Про якості ацтекської зброї залишилися спогади воїнів Кортеса, що твердили: «Мечі у них з кременю, ріжуть краще, ніж наваха, до того ж їх не зламати, не зігнути».

Автохтонне населення Америки у доколумбовий період вирізнялося наявністю лучників. Однак центральноамериканські народи не поважали «дикунську» зброю. У них були популярні інші види ручної метальної зброї – пращі та списометалки.

У книзі наведено переконливі факти, що засвідчують про своєрідну та особливу тактику бою ацтеків яка будувалася згідно законів їхнього суспільства: перемагай ворогів самотужки, доведи власну спритність, мужність, сміливість. Бойовий лад у ацтеків визначалося не стратегічними міркуваннями, а особистими інтересами воїнів у складеній ієрархії. Фаталізм (на все воля богів!) знижував боездатність їх численної армії. І тільки відважні дикі воїни гірських племен – араукани, єдині з народів Південної Америки зуміли захистити свою свободу, не маючи ні хитромудрої зброї, ані розвиненої державної системи. Три століття вони протистояли спочатку інкам, потім конкістадорам. Перемогли їх не зброя іспанців, а торгівля з ними, що принесла «вогняну воду».

Великий за обсягом із цінною маловідомою інформацією розділ «Магія клинка» відкриває підрозділ «Меч і шабля: східна версія». Саме в часи, що отримали в історії назву «Велике переселення народів», відбувається своєрідна ранньосередньовічна «глобалізація», яка проявилася, зокрема, в масштабному поширенні та уніфікації зброї. В галузі озброєння почали застосовувати найновіші технічні досягнення. Зброярська справа – то така галузь, де найменше прийнято дотримуватися консервативності і безплідних традицій. В ній завжди домінував утилітарний принцип корисності. Для зброї характерним є те, що для неї не існує ніяких етнічних та ідеологічних перешкод.

Територія Середньої Азії епохи раннього Середньовіччя була ареною бурхливих політичних і воєнних подій. Численні орди кочовиків у I тисячолітті н.е. рушили «великим степовим коридором» на Захід. Скіфів та сарматів змінили войовничі племена гунів. До цього руху долучилися багато які з племен Середньої Азії, Кавказу та Східної Європи. Почалося Велике переселення народів, що на довгі роки сформувало геополітичну та етнічну карту Євразії.

Туни дійшли до кордонів Римської імперії, заснувавши у Панонії одну з перших «кочових імперій». За ними наступного VI ст. на берегах Дунаю з'явилися інші тюркські завойовники – авари. У VIII ст. через Середню Азію на захід посунули під зеленим прапором Пророка араби – «Мечі іслама», як вони себе називали.

У великому котлі безперервних битв для воїнів найліпшим і бажаним трофеєм завжди була зброя. І хоча з перебігом часу впродовж I тисячоліття роль лучників зростала, однак основною зброєю ближнього бою все ж залишалися мечі.

За умов вільного переміщення зброї зовсім не дивно, що один і той саме тип мечів зустрічається на велетенській за обсягом території – від Далекого Сходу до Карпат.

Автори у чотирьох відступах (їх виділено у книзі окремими заголовками і шрифтами) «Клинок базилевса», «Скіфський акінак», «Шовкова вуаль», «Шкіра акули і «залізо бань», «Золоті пояси, золоті мечі» докладно розповідають про те, звідки бере початок широко вживаний термін «ефес» (гарда та руків'я холодної зброї), про типову скіфську зброю – акінак з його характерними особливостями та формою леза і оздоблення (недаремно перси та мідяни теж віддавали йому перевагу); про ювелірну техніку оздоблення мечів з Китаю.

Навіть у ранньому Середньовіччі клинки виготовлялися за особливими технологіями, що вимагали високої професійної майстерності. Китайські джерела ретельно перераховують всі популярні види клинків з дамаської сталі, відомі у Піднебесній, відаючи перевагу високовуглецевій індійській сталі, для означення якої вживали термін «залізо бінь».

Багато уваги у книзі приділено декоруванню мечів та кинджалів. Новації у виготовленні та оформленні зброї поширювалися швидкими темпами, тому раннє Середньовіччя характеризується вражаючою уніфікацією озброєння на величезній території. Це стосується і засобів кріплення мечів до пояса. Винайдення двох невеликих застібок – скобок для похилого підвішування віщувало собою глобальну зміну воєнного спорядження.

У зброярів різних регіонів існували свої «секрети» виготовлення і форм клинкової зброї, що впливали на довершеність техніки удару.

Один з підрозділів книги «Воїни Вальхалли» – то захоплююча розповідь про перші століття нової ери з двома подіями, що змінили хід історії. Набрала сили нова релігія – християнство, що у IV ст. стала державною релігією Римської імперії, а Європа відчула тиск варварів, що прагнули здобути багатства Рима.

Войовничі германці врешті заснували основні варварські королівства на руїнах імперії. А периферійні англи, сакси, дани, свеї, норвежці ще довго стрясали християнську Європу силою своєї зброї. Велике переселення народів завершилося у IX-XI ст. походами вікінгів. Саме озброєння тих, хто краяв карту континенту, присвячено цей чудово ілюстрований рисунками різних типів мечів підрозділ.

У ті часи з'явилася й почала ходу історія зброї, яка мала власні імена. Знаменитий меч конунга Сігурда – Грам, уславлено у скандинавських сагах.

Мабуть ніяка інша зброя не оповита такою кількістю міфів і легенд, як середньовічний рицарський меч. Середньовічна література зберегла для нащадків не тільки імена видатних полководців, але й наймення – особисті імена їх мечів: Дюрандаль – меч Роланда, Екскалібур – меч легендарного короля Артура, Тисон – меч визволителя Іспанії від маврів Сіда Компеадора. Меч пророка Мухаммеда – Зулфакар, стверджують легенди, творив чудеса, був наділений дивною силою і міг змусити води річок повернути свій плін. Пророк заборонив своїм родичам використовувати його у бою: «Немає потреби сіяти розбрат, не потрібна зброя, що проливає кров,» – гласить його заповідь.

Нещодавно у Нью-Йорку почали експонувати знаменитий меч героя Шотландії Уїльяма Уолеса з яким герой переміг у битві при Стерлінгу 1297 р. за незалежність Шотландії. Меч вперше за 700 років ненадовго покинув батьківщину, де дбайливо зберігається.

Автори ретельно наводять дані про розміри мечів, стандарт

яких був у межах загальної довжини 100 см, довжини клинка – біля 80 см, ширина 5-6 см, а вага 1-1,5 кг. Найбільш якісні клинки виробляли з кількох полос різної за фізико-хімічними властивостями сталі (дамаські клинки). Підкреслимо, що особливо вікінги дбали про оформлення руків'я та верхів'я. Зразки мечів, наведені в ілюстраціях, дивують своєю красою і функціональною довершеністю.

Про взаємодію різних культур у Східній Європі свідчать знаменитий давньоруський меч з Фощеватої під Миргородом на Полтавщині. Меч, каролінгського типу багато прикрашений: бронзове руків'я, орнаментоване у стилі скандинавського рунічного каміння XI ст. Відкритий російським зброєзнавцем на клинку напис кириличними літерами «Людота (Людоса?) коваль» обезсмертив ім'я руського майстра, поставивши його в один ряд з іменами франкських майстрів.

Про особливості холодної зброї Японії та її багатоваріантність (за їх кількістю країна поступалася тільки Китаю) розповідає підрозділ «Душа самурая». Різновиди зброї призвели там до появи специфічних японських видів бойових мистецтв та стилів фехтування. Автори звернули увагу на особливості виготовлення японських клинків, піхв та цуб до них які й досі залишаються неперевершеними зразками зброярсько-ювелірного мистецтва.

Оскільки з XII ст. опоясування мечем і благословення цієї зброї стали обов'язковою складовою обряду посвячення у рицарі, мечі, що за формою майже не змінилися і нагадували один з символів християнства – хрест, почали багато і вишукано прикрашати. Знак високого соціального статусу, благородства і могутності – меч тісно пов'язаний з історією війн Середньовіччя. Його численні зображення стали неодмінною складовою у картинах з воєнними сюжетами, портретів вельмож, королів, імператорів. Тож на меч звернули увагу баталісти різних часів, дякуючи чому саме через іконографію до нашого часу дійшла сила-силенна зображень зброї, яка давно залишила історичну арену.

Мечам судилося бути не тільки зброєю у битвах. Вони стали переконуючою складовою дуелей. Підрозділ «За законами чес-

ті» розповідає чому з кінця XV ст. виникли дуелі як вид двобою і поширилися світом у якості поєдинку, на якому суперники намагалися довести свою хоробрість, відстоюючи честь, або караючи за образу. Проте мечі виявилися для двобою занадто громіздкою зброєю.

З кінця XVI ст. європейські зброярі навчилися виготовляти сталь високого гатунку. Золінген, Толедо, Мілан стали центрами, у яких ковалі започаткували виготовлення легкої зброї – шпаги. Змінилася конструкція самої зброї. Перш за все стало можливим удосконалити гарду, хрестовину доповнили боковими і нижніми захисними кільцями, а також спрямованими до верхівя рукояті дужками. Зброю з вузькими і легкими клинками, коротким руків'ям і складною гардою, що захищала кисть руки, постійно удосконалювали. Мистецтво володіння клинковою зброєю стало наукою. Зброярі узагальнили практичні знання, використовуючи дані анатомії і геометрії, сприяли появі фехтування – науки, яка навчала методам захисту і нападу з допомогою холодної зброї.

Виникли школи фехтування, в яких учнів навчали прийомам маневреності, рухливості, знанню траєкторії нанесення ударів. Автори книги докладно описали особливості й тактику ведення дуельного бою, застосування при цьому рапір і кинджалів, захисних обладунків для дуелянтів. Бойова шпага мала короткий міцний клинок і просту гарду і була прийнята за основу для розвитку та інших видів холодної зброї.

Зразки шпаг, наведені у книзі, свідчать щодо кардинальних змін конструкції шпажного ефесу у XVIII ст. «Мундирна зброя» отримала уставні зразки. Шпаги, палаші, рапіри сотнями тисяч виготовляли в різних кінцях світу.

Шаблю вважають одним з найдосконаліших видів клинкової зброї. У XVI-XVII ст. європейські воїни гідно оцінили східну шаблю, коли на заміну важкоозброєним рицарям прийшла легка кавалерія. Автори поділяють популярну точку зору про те, що батьківщина шаблі – Азія, однак зазначають, що Європа створила неперевершені її зразки, озброївшись албанськими баделерами, польськими карабелями, угорськими та іншими різновидами.

У підрозділі «Зловісних шабель дзвін» автори оповідають про еволюцію цього типу озброєння. З великої кількості східних шабель прийнято виділяти класичні типи, які впродовж тривалого часу зберегли характерні форми клинків і конструкцію гард.

Турецька шабля типу клич (килич, килідж) – то один з основних видів зброї турецьких армій, її елітного корпусу яничарів. Популярною була й іранська шабля типу шамшир (шемшир). Її вважають зразковою серед шабель Сходу. Клинок чудово підходив для рубки та уколів.

Іран і Китай розробили не менш цікаві зразки національних шабель, що досі зберегли свої яскраві відмінні риси. У книзі розповідається на прикладах про створення різних типів шабель, що детально описані. Не обійденою увагою залишилась і Давня Русь, де було своє розвинуте виробництво і де шабля з'явилася раніше, ніж на Заході. У XIV ст. «востра шабля» конкурувала зі східними зразками зброї. А у XVI-XVII ст. шаблі власного виробництва стали одним з основних видів озброєння кіннотників. Тоді вона оформилася як основний тип клинкової зброї.

Шашка як зброя вперше згадується у документах під 1626 р. при описі зброї черкесів (у перекладі слово «шашка» означало «довгий ніж»). Основна відмінність шашки від шаблі полягає в оригінальній формі ефесу і системі підвісу. Кільця для пасових ременів завжди розміщувалися на вигнутому боці піхв, тому що шашку підвішували по-кавказьки – лезом донизу. Носили шашку найчастіше на плечовій портупеї, а шаблю – на поясній.

Читач з книги дізнається про особливості національних різновидів шашок, про те, що бойові якості дозволили цій зброї проіснувати до 50-х рр. XX ст. Ятагани, махайра, гусарські та козацькі шаблі – тепер то здебільшого прикраси музейних колекцій.

Значно інформативно насиченим є підрозділ «Дамаск і булат». Автори відзначають, що ці види сталі слугували головним чином для виготовлення клинкової зброї. Дамаська сталь – то, власне, результат філігранної праці ковалів. Майстри зварювали і багато разів проковували почергові прошарки високо і низьковуглецевої сталі. На поверхні металу з'являвся дивовиж-

ний фактурний узор. Так утворювалась сталь з чудовими якостями міцності та пружності.

Славу східній зброї приніс легендарний метал – булатна сталь. Безліч легенд оповідає про гостроту і міцність булату. Булатна сталь являє собою чистий сплав заліза з вуглецем, виготовлений за певними методиками. Поверхня булату має природний узор і відбиває внутрішню неоднорідну будову металу. Довгий час секрет виготовлення булату був забутий. Однак у 1841 р. російський інженер-металург П.П.Аносов після багаторічних експериментів зумів отримати сталь, що за властивостями і зовнішніми ознаками була аналогічною сортам давнього східного булату.

Чимало цікавих прикладів містить підрозділ «Кинджал», що докладно оповідає про історію, конструктивні особливості цього виду зброї. «Обрядові клинки» – то захоплююча розповідь про різновиди вузькофункціональних колючо-ріжучих предметів. В історії різних обрядів часто згадуються своєрідні ритуальні ножі з певним соціальним статусом використання. Немає жодного народу, де б з тим чи іншим клинком не було пов'язане обрядове знищення ворогів.

Завершує книжку розділ «Вершина досконалості», у якому автори розповідають про мистецтво виготовлення клинкової зброї у наш час. Хоча давня зброя давно поступилася місцем сучасним видам озброєння, у багатьох країнах виготовлення їх унікальних зразків не припинялося ніколи. Але тепер шаблі, шашки, палаші, шпаги і кортики – то виключно високохудожні твори зброярів і декораторів-ювелірів. Вони втратили основне бойове призначення, слугують видом нагород, відзначень, подарунків, атрибутами офіцерських формених мундирів. Тепер створення холодної зброї – то унікальний творчий процес захоплених магією клинка майстрів високого класу.

Звичайно, книга, де авторами поставлено за мету в обмеженому обсязі однотомного видання хоча б у загальних рисах охопити таку глобальну тему як всесвітній історичний процес розвитку холодної зброї, не може бути позбавлена певних недоліків.

Написана великим колективом авторів, книга по суті являє собою збірку різнопланових статей, що іноді тематично накладаються. В результаті страждає логічність побудови та структура викладу. Кожен автор розглядає обрану ним тему з власних позицій, що негативно впливає на однорідність викладу матеріалу: одні види зброї аналізуються за зброєзнавчими методиками із надмірними подробицями, інші розглянуті у загальному контексті військової історії. Очевидно це відбиває фахові уподобання кожного з авторів. Матеріалам, в яких дописувачі намагаються дати читачу уявлення про систематизацію зброї, притаманна відома класифікаційна та термінологічна плутанина, що давно вже стала «візитною карткою» більшості науково-популярних видань, присвячених зброєзнавчим проблемам. Іноді автори посилаються на недоведені факти та надто захоплюються недостатньо обґрунтованими у зброєзнавстві та археології теоріями.

Необхідно зазначити, що всі ці недоліки серйозно не вплинули на кінцевий результат: в цілому вдало скомпонувавши величезний фактичний матеріал, книга, написана до того ж живою динамічною мовою, повністю випрадовує сподівання читача.

Завершуючи свою розповідь про книгу, хочемо тільки ще раз відзначити унікальність видання, що є чудовим довідником. Вже давно потрібно, щоб в Україні з'явилися подібного роду праці з багатими ілюстраціями зразків зброї, що припадають пилком у вітринах музеїв та їх запасниках. Це не тільки пробудить інтерес до вивчення проблем вітчизняного зброярства і зброєзнавства як спецдисципліни, але й слугуватиме справі поширення знань з історії зброї в Україні, сприятиме подальшому вивченню складових теми великої проблеми «Людина і зброя».

Mariya Dmytriyenko, Denys Toyichkin

**COLD STEEL AS ESSENCIAL PART OF THE HUMAN
CIVILIZATION' DEVELOPMENT**

This review is dedicated to book about origin and advances of bases types of cold steel in the contest of development of world military science.